

МОВНО-ВИРАЖАЛЬНІ ЗАСОБИ «ЕНЕЇДИ» І.П. КОТЛЯРЕВСЬКОГО В КОНТЕКСТІ ФІКСУВАННЯ ТА ЗБЕРЕЖЕННЯ СТІЙКИХ ОБРАЗНИХ УЯВЛЕНЬ У ФРАЗЕО- ТА СЛОВОТВОРЕННІ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2(44)

УДК811.161.2*373.611

DOI:10.24144/2663-6840/2020.2(44).102-111

Гуцуляк Т. Мовно-виражальні засоби «Енеїди» І.П. Котляревського в контексті фіксування та збереження стійких образних уявлень у фразео- та словотворенні; кількість бібліографічних джерел – 12; мова українська.

Анотація. Визначальною ознакою мови «Енеїди» І.П. Котляревського є образність, яка реалізована низкою типових для її оприявлення засобів, зокрема використанням стійких порівнянь, семантичних і морфологічних образних дериватів та ін. Когнітивним підґрунтям усіх цих мовних одиниць слугують компаративні відношення. Усталеність асоціативно-образного сприйняття певних елементів дійсності знайшла відображення в закріпленні компаративних зв'язків як основи у формуванні образних мотиваційних відношень, що лягли в основу фразеотворення та появи морфологічних дериватів з образним змістом. Відповідно стійкі порівняння та образні деривати є вагомим джерелом мовного фіксування та збереження притаманних для кожного народу асоціативно-образних уявлень.

У запропонованій розвідці масмо на меті з'ясувати стійкі порівняння, засвідчені в «Енеїді» І.П. Котляревського, з образними морфологічними дериватами української мови; розкрити специфіку мотивувальних ознак стосовно спільного об'єкта порівняння; відобразити роль «Енеїди» подекуди як єдиного джерела фіксування й подальшого поширення традиційних сталих компаративних висловів, а в окремих випадках й образних дериватів.

Зафіксовані й збережені в «Енеїді» І.П. Котляревського стійкі, типові для української мови порівняльні звороти відображають традиційність та закріпленість асоціативно-образних відношень між різними поняттєвими сферами. Це дає підставити виокремити спільні мотивувальні ознаки, реалізовані в утворенні різних мовних одиниць – фразеологізмів та образних дериватів – дієслів, прикметників, прислівників. До того ж стійкі порівняльні звороти з ключовими образами – *йорж, сова, віл, рій* засвідчують можливість доповнення й уточнення низки образних мотивувальних ознак щодо спільного об'єкта порівняння та особливості їх реалізації в процесі виникнення сталих висловів. Проведений аналіз окреслює перспективу подальших досліджень такого типу з метою визначення специфіки образних мотиваційних відношень, встановлення обсягу мотивувальних ознак та їх особливого вияву в певних сферах деривації.

Ключові слова: компаративні відношення, образність, образна мотивація, образні деривати, стійкі порівняння, мова «Енеїди» І.П. Котляревського.

Постановка проблеми та аналіз досліджень. «Енеїда» І.П. Котляревського завдяки вдало підібраним формі й жанрові від кінця XVIII ст. мала вагомий вплив на подальший розвиток української мови й українського письменства. Завдяки творчості І.П. Котляревського «вперше в друковану літературу й літературну мову входять народність, фольклор, причому входять міцно, входять назавжди», і цій події Ю. Шевельов надавав колосальної ваги й масштабу [Шевельов 1998, с. 8]. Безперечною особливістю «Енеїди» є її «національний характер», який, за словами С. Смаль-Стоцького, проявлявся в тому, що у творі «всюди бачимо український народ ... з усіма его верствами, з добрими і лихими сторонами. ... Немає в „Енеїді” й одного такого місця, де ми хоч на хвилику могли-б призабути, що все, люди, обставини, ціле жите там українське» [Смаль-Стоцький 1898, с. 94]. Утверджувальним елементом культурної й навіть ширше національної єдності українців І.П. Котляревський обрав мову – виразну, колоритну, гнучку й надзвичайно щедру на різноманітні засоби вияву світогляду та багатого внутрішнього світу українців. Щодо цього М. Зеров писав: «Котляревський знав ціну своїм скарбам і любив їх показувати» [Зеров 1960]. І «...зачарований тими скарбами, які йому (І.П. Котляревсько-

му) відкрилися, немов забуває про рух сюжету і починає ніби навмисне, свідомо демонструвати ці скарби, знайдені ним.... Поет милується красою і гнучкістю живої мови, бавиться нею і пишається» [Шевельов 1998, с. 19].

Однією із визначальних ознак мови «Енеїди» є образність, реалізована низкою типових для її оприявлення засобів, – це нагромадження, за спостереженням Ю. Шевельова, конкретно-образних емоційно забарвлених синонімів, які «не просто називають річ або дію, вони часто ніби показують її» [Шевельов 1998, с. 22–23]; уживання народної фразеології; фразеологічно усталених порівнянь; явищ навмисної деформації слів (*з'язикаєш, зживотаєш, занутрить* та ін.), семантичних та морфологічних образних дериватів. Утім до найвиразніших образних засобів, часто використаних І.П. Котляревським у тексті твору, належать **стійкі порівняння**. Сучасні лінгвісти (праці М.Ф. Аленка, Н.Ф. Венжинович, І.І. Гуріна, А.О. Івченка, Л.О. Лебедевої, О.П. Левченко, В.М. Мокієнка, Т.Г. Нікітіної, В.М. Огольцева, О.С. Юрченка та ін.) вважають такі мовні одиниці органічною, хоча й специфічною, частиною спільної фразеологічної системи національної мови. Їх виокремлення пов'язане з формуванням у слов'янських і

неслов'янських мовах окремої галузі – компаративної фразеології. «Енеїда» І.П. Котляревського в цьому аспекті є справжньою скарбницею стійких образних порівнянь, які, за словами М. Зерова, «прекрасно віддають народню психологію» [Зеров 1960], і, на думку Ю. Шевельова, за своїм «наочно-матеріальним складом» є спорідненими з порівняннями, притаманними для приказково-прислівного фольклору [Шевельов 1998, с. 31]. Традиційність і звичність конкретно-образного підґрунтя таких одиниць сприяли тому, що «і через два століття, – як вважає С.Я. Єрмоленко, – не порушилася основа сприймання порівнянь як звичних асоціацій, власне своїх образів, що пов'язані з українською побутовою культурою, влучним народним словом» [Єрмоленко 2000, с. 15].

Поява й часте використання стійких порівнянь у народнорозмовному мовленні і як стилістичною засобу в інших сферах побутування української мови засвідчує реалізацію універсальної властивості когнітивно-мовної діяльності людини, а саме асоціативно-образного способу пізнання та сприйняття нею навколишнього світу й свого місця в ньому. Результати сучасних лінгвокогнітивних та психолінгвістичних досліджень дозволяють стверджувати, що образно-метафоричний спосіб світосприйняття «варто визнати первинною когнітивною функцією, яка невіддільна від так званої раціональної думки і процесу формування понять» [Haskell 1987]. У працях М.Ф. Алефіренко, К.І. Мізіна стійкі порівняння описано як «основну операцію аксіологічного пізнання» [Мізіна 2013, с. 59], як «оперативні змістові одиниці пам'яті, ментального лексикону, одиниці концептуальної системи мови й мозку, а також образно-оцінної картини світу, відображеної в людській психіці» [Алефіренко 2011, с. 79].

Вербальне втілення образного світосприйняття дає підстави сучасним дослідникам виокремлювати **поняття мовної образності** (О.О. Тараненко) й тлумачити образність як лексико-семантичну категорію (праці науковців Томської лінгвістичної школи – О.Й. Блінової, О.В. Ільїних, О.А. Юріної та ін.). Образність, за словами О.Й. Блінової, – це властивість таких мовних одиниць, що наділені двоплановою семантикою та метафоричним способом її вираження [Словарь образных единиц... 2014, с. 7]. Мовними репрезентантами образності можуть бути як розгорнуті вислови – фразеологізми, стійкі порівняння, так і окремі лексичні одиниці, які набули переносного значення внаслідок семантичної чи морфологічної деривації. Когнітивним підґрунтям усіх цих мовних засобів слугують компаративні відношення. У стійких порівняннях вони мають експліцитне вираження за допомогою порівняльного слова **як** (чи інших відповідників), а в морфологічних і семантичних дериватах цей вияв є імпліцитним.

До того ж усталеність асоціативно-образного сприйняття певних елементів дійсності знайшла відображення в закріпленні компаративних зв'язків як основи у формуванні образних мотиваційних відношень, що лягли в основу фразеотворення та появи морфологічних дериватів з образним компо-

нентом змісту – дієслів, прикметників, іменників, прислівників. Часто твірною базою таких похідних є іменники як клас предметної лексики, що позначає типові, загальновідомі предмети, істоти, явища, з якими у свідомості мовців відбувається асоціативно-образне зближення обраних для вторинного номінування (а частіше характеризування) елементів дійсності [Детально див. Гуцуляк 2018]. Ті ж такі іменники в складі стійких порівнянь займають позицію об'єкта компаративних відношень.

Концептуальною основою обох названих дериваційних процесів є закріплені, усталені в національному світосприйнятті образи-еталони чи образи-стереотипи. Відповідно стійкі порівняння та образні деривати є вагомим і важливим джерелом мовного фіксування та збереження притаманних для кожного народу асоціативно-образних уявлень. Запас образів кожної мови, за словами О.К. Ніколаєвої, формувався завдяки багатолітньому досвіду народу, їх відбір здійснювався впродовж тривалого часу й закріплювався в мові із покоління в покоління, розкриваючи багато сторін історичного розвитку народу, його побуту, культури, духу й способу мислення [Ніколаєва 2016, с. 152].

У цьому аспекті важливо простежити образне підґрунтя як мотивувальну ознаку (чи перелік таких ознак стосовно певного образу) виникнення стійких порівнянь і творення образних лексем, зокрема морфологічних дериватів. У перспективі це могло б сприяти укладанню реєстру таких мотивувальних ознак й опису динаміки образного потенціалу іменників (іменинкових основ) у процесах деривації – словотворення та фразеотворення. Тому в пропонуваній розвідці **маємо на меті** зіставити стійкі порівняння, засвідчені в «Енеїді» І.П. Котляревського, з образними морфологічними дериватами української мови та розкрити специфіку мотивувальних ознак стосовно спільного об'єкта порівняння; відобразити роль тексту «Енеїди» подекуди як єдиного джерела фіксування й подальшого поширення традиційних сталих компаративних висловів, а в окремих випадках й образних дериватів.

Методи дослідження. Формування корпусу аналізованих одиниць – стійких порівнянь й образних дериватів – було здійснено методом лінгвістичного опису та спостереження на основі прийомів лексикографічного й текстового відбору мовного матеріалу. Для встановлення та інтерпретації образних мотиваційних відношень використано когнітивно-ономасіологічний підхід, мотиваційний та компонентний аналіз, а також лінгвокультурний аспект зовнішньої інтерпретації мовних явищ.

Виклад основного матеріалу. Стійкі порівняння, засвідчені в тексті твору, є важливим підґрунтям для утвердження та підкріплення усталеності певних асоціативно-образних відношень у світосприйнятті українців. Це увиразнює й показує закономірність реалізації образних уявлень як мотивувальних ознак у ході образної морфологічної деривації. До того ж когнітивно-мовні процеси творення сталих висловів та похідних одиниць з образним змістом засвідчують використання при-

таманних мотивувальних ознак лише для певного типу деривації.

І. Фіксування спільних мотивувальних ознак у фразеотворенні та словотворенні.

Надоїсти (набриднути), як чумакам дощ восени. Чумацький дощ

В «Енеїді» І.П. Котляревського простежуємо використання та збереження стійкого порівняння *надоїсти (набриднути), як чумакам дощ восени*, не зафіксованого у фразеологічних словниках української мови: *І світа тільки що дождались, То посідали на човни. Еней же їхав щось несміло, Бо море дуже надоїло, Як чумакам дощ восени* [Енеїда, с. 67]. Утім зміст такого вислову має тісні семантичні зв'язки з іншою сталою одиницею *чумацький дощ* 'дрібний дощ, який іде декілька днів' [ДіалОд, с. 76], засвідченою в «Словнику діалектизмів українських говірок Одеської області»: *Чумацький дощч іде кілька суток; Зарадив чумацький дощч* [СУГОдеш, с. 213]. Матеріали цієї праці подають і вказівку на образну мотивувальну ознаку метонімічного типу, що лягла в основу творення прикметника *чумацький*, – 'коли йшов такий дощ, чумаки не могли їхати, звідси і назва його'. Вислів *чумацький дощ* відображає суміжний зв'язок між уявленнями про 'дрібний дощ, який іде декілька днів' як причину того, що чумаки не могли в таку погоду вирушати в дорогу й, мабуть, те, що такий дощ їм дуже набридав. Зв'язок стійкого порівняння з образним прикметником засвідчує усталеність і традиційність описаних асоціативно-образних зв'язків. У наш час їх важко пояснити без додаткових культурно-історичних коментарів. Тому дуже важливо, що мова «Енеїди» може слугувати вагомим джерелом у вираженні такої інформації.

Обдуться як барило. Барил(ь)куватий

Мотиваційною базою стійкого порівняння *обдуться як барило*, засвідченого текстом «Енеїди», слугує зоровий образ *барила* 'невеликої посудини для рідини (найчастіше з дерева) з двома днищами й опуклими стінками, стягнутими обручами' [СУМ, I, 106] і зіставлення його з повною, розпухлою людиною: *Енея заболіли ноги, Не чув ні рук, ні голови; Напали з хмелю перелоги, Опухли очі, як в сови, І весь обдуться, як барило, Було на світі все неміло, Мислите по землі писав* [Енеїда, с. 52]. Саме цей контекст у «Словнику української мови» в 11-ти томах відображає потенційну можливість іменника *барило* набувати додаткового змісту в складі порівняльного звороту [СУМ, I, с. 106].

ФСУМ не подає такого компаративного сполучення, хоча простежуємо його використання в ілюстрації із твору С.С. Гулака-Артемовського до вислову *в супоні скрутило (кого)* 'хто-небудь смертельно захворів': *Лежить Грицько, обдуться, як барило... От і догрався! Сюди, туди, верть-круть, А тут Грицька в супоні і скрутило!* [ФСУМ, II, с. 821]. Дещо пізніше, після виходу «Енеїди», стійке порівняння *обдуться як барило*

було закріплене в збірнику прислів'їв і приказок, упорядкованому М. Номисом (1864 р.), з вказівкою про поширення вислову на Звенигородщині та в Прилуках [Номис, с. 384]. У сучасній фразеографії образний вислів *обдуться як барило* 'розпух, розгостів' фіксує «Словник стійких народних порівнянь» (1992 р.) [ССНП, с. 13], указуючи, що територією вживання цієї одиниці є Харківщина, а також Полтавщина, звідки родом І.П. Котляревський. Укладачі матеріалів «Фразеологія перекладів М. Лукаша» (2002 р.) О.І. Скопненко і Т.В. Цимбалюк подають варіант стійкого порівняння – *як барило* 'про щонебудь дуже велике': *Ця брехлива бабера мала нузо, як барило, що в собі вмістило б сміло ваші всі оті папери, графський весь, як є, архів* (Лопе де Вега) [ФПЛукаша, с. 14]. Варто зазначити, що загалом зв'язок між «Енеїдою» І.П. Котляревського та перекладами М. Лукаша у вживанні образних висловів є доволі помітним. М. Лукаш народився в Кролевіці Сумської області, яка межує з Полтавською та Чернігівською, а потім тривалий час жив у Києві. Можливо, названі чинники, а також неперевершене знання М. Лукашем української та інших мов, сприяли тому, що він майстерно використовував елементи народнорозмовного мовлення у своїх перекладах.

У процесах образної деривації основа іменника *барило* послужила твірною базою для ад'єктива *барилкуватий* 'розм. Схожий на барило; опуклий, круглий, товстий': *Постать свекра з'явилася, несподівана, барилкувата. Мовчки стояв, дивився* (К. Гордієнко) [СУМ, I, с. 106]. Словотворчий процес засвідчує реалізацію тієї-таки образної мотивувальної ознаки метафоричного типу – 'подібність зовнішнього вигляду'. Закріплення цієї лексеми відображають також матеріали «Великого тлумачного словника сучасної української мови» та «Словника української мови» у 20-ти томах. «Словарь...» за ред. Б. Грінченка фіксує фонетичний варіант *барилькуватий* 'о человеке: толстый, пузатый' з посиланням на матеріали Є. Желехівського і С. Недільського [СлГр, I, с. 30]. СУМ-20 подає ще й дериват *барилоподібний* 'подібний до барила формою, виглядом, обрисами і т. ін.': *Товстун мав короткий, барилоподібний стан* (із журн.).

Корпус української мови ГРАК відображає активне використання образного деривата *барилкуватий* з покликаннями на твори сучасних українських письменників (В. Дрозда, В. Шевчука та ін.) та на українські переклади зарубіжної художньої літератури [Корпу-ГРАК].

Надуться як індик. Индикитися. Индиком

Асоціативно-образні зв'язки між поведінкою людини та *індиком* відображає стійке порівняння *надуться як индик*: *Чого ти сильно зажурився І так надуться, як индик? Зовсім охляв і занудився, Мов по болотаві кулик?* [Енеїда, с. 66]. Такий вислів зі значенням 'сильно, дуже', 'про набундючену, пихату людину' отримав широке закріплення в лексикографічних працях різних часових проміжків, зокрема й у ФСУМ, й у „Словнику стійких народних порівнянь”.

Використання іменникової основи *індик* у процесах образної деривації засвідчує дієслово *індичитися* 'розм. Надиматися, як індик; бундючитися', яке реалізує метафоричну мотивувальну ознаку 'бути схожим на індіка за норомом і зовнішнім виглядом': [Мелашка:] *О, Катре!.. Здорова, Катре!* [Катря:] *Хоч і прощайте.* [Мелашка:] *досі індичишся?* (М. Кропивницький) [СУМ, IV, с. 27]; *Після почутого хлопець почав індичитися, наче усе це його не стосувалося і він хотів би щонайшвидше звідси піти* (В. Підмогильний) [СУМ-20]. У діалектному мовленні фіксуємо образне дієслово *заіндичитися* 'набундючитися, набурмоситися, зробити невдоволене обличчя' [СЛГ, с. 98].

У тексті «Енеїди» І.П. Котляревський подає й адвербіалізований прислівник *індиком*, не закріплені лексикографічними джерелами: *Індиком ходить там гішпанець, Кротом же лазить португалець, Звіркує шведин вовком там...* [Енеїда, с. 116]. Поширення цього адвербіатива в українській мові зі значенням 'набундючено, пихато' відображають контексти корпусу ГРАК: *Самоцвіта розпирала тиха, ходив пару днів індиком і все спостерігав, яке враження робить на публіку його новий костюм* (У. Самчук); *Мій кумедний батько, як і раніше, виступає індиком, так ніби медалі й хрести можуть приховати, що він не що інше, як старший з лакеїв...* (переклад з твору А. Конан Дояля) [Корпу-ГРАК].

Надутися мов *лопух*. Злопушіти.

Лопухуватий

Творення стійкого порівняння та похідних слів на основі асоціативно-образних уявлень про *лопух* відображає вербалізацію зорового образу листя рослини, яке надувається на вогні й набуває опуклої форми. Фіксування сталого народного вислову *надутися мов лопух* не отримало широкого закріплення в лексикографічних джерелах, утім стійкість названих асоціативних зв'язків підтверджують матеріали «Словника стійких народних порівнянь»: *дується (надувся) як лопух на огні* 'про набундючену, пихату людину' [ССНП, с. 85]. Використання І.П. Котляревським такого образного вислову в тексті «Енеїди»: *На голову взяв капелюх; Набув на ноги кинді нові І рукавиці взяв шапові, Надувсь, мов на огні лопух* [Енеїда, с. 124], – засвідчує давню традицію його вживання в українській мові.

У закарпатських говірках спостережено використання деривата – дієслова *злопушіти*, образне значення якого відображає реалізацію спільної з порівняльним зворотом мотивувальної ознаки: *злопушіти* (← *лопух*) 'укритися пузірами (про будь-яку неживу поверхню)'. *Пубілила шкіну, а вна злопушіла* [СЗакГ, с. 127]. До того ж важливим є те, що закріплення такого образу в процесі морфологічної деривації пов'язане з позначенням об'єктів іншої предметно-поняттєвої сфери. У народному порівнянні – це людина, а в діалектному словотворенні – це предметна сфера.

У сучасній українській мові процеси образної деривації відображають реалізацію ще однієї, іншої

мотивувальної ознаки стосовно образних уявлень про *лопух*, а саме зовнішню подібність з великим та широким листям рослини. Унаслідок цього простежуємо творення прикметника *лопухуватий* 'великий і широкий, як листя лопуха': *Ганну зустрів лютим гавкотом рябий, кудлатий, приземкуватий собака з довгими, лопухуватими вухами* (В. Козаченко) [СУМ, IV, с. 547–548]; *...вгорі приладнано було велику голову з плескатим тім'ям, здоровеними лопухуватими вухами* (Б. Антоненко-Давидович) [СУМ-20]. Деякі інші синтагматичні відношення деривата *лопухуватий* відображають матеріали «Словаря...» за ред. Б. Грінченка: 'імеючий некоторое сходство с репейником, широколистый'. *Гречка сей рік удалася лопухувата* [СлГр, II, с. 377].

У буковинських говірках простежуємо вживання прикметника *лапухуватий* 'мовчазний, млявий'. *Він такий лапухуватий, що з ним дуже скушно* [СБукГ, с. 253]. Його творення можна пов'язати із закріпленням у цих говірках і загалом в українській мові переносного значення іменника *лапух* '2. перен., знев. Нерозторопна людина' [СБукГ, с. 253], порівняймо: *лопух* '2. перен., фам. Про некмітливую людину' [СУМ, V, с. 547].

Розприндиритися як *павич*. Ходити

павичем

У тексті «Енеїди» простежуємо вживання мало відомого та не закріпленого в лексикографічних працях образного вислову *розприндиритися як павич* у значенні 'поводитися гордовито, зарозуміло, мати пихатий, розсерджений вигляд': *Ласощохлисти походжали, Всі фертики і паничі, На пальцях ногтики кусали, Розприндивились, як павичі; Все очі вгору піднімали, По світу нашому вздыхали, Що рано їх побрала смерть* [Енеїда, с. 99]. Утім усталеність асоціативно-образних зв'язків між поведінкою людини та образом *павича* підтверджують інші сталі вислови, до яких входить образний дериват – адвербіатив *павичем*. Стійке порівняння *ходити павичем* 'триматися поважно, гордовито, зарозуміло, зверхньо' [ФСУМ, II, с. 931], використане І.П. Котляревським, надалі отримало закріплення у ФСУМ з посиланням на контекст з «Енеїди»: *Дочка була зальотна птиця І ззаду, спереду, кругом; Червона, свіжа, як кислиця, І все ходила павичом* [Енеїда, с. 118].

Зафіксовано цей образний вислів і в «Практичному словнику синонімів» С. Караванського як відповідник до лексеми *хизуватися*: *козиритися, форесити, фасонити(ся), держати фасон, ходити павичем (козирем, тузом)* [ССинКар, с. 462]. Використовує його у своїх перекладах і М. Лукаш, що засвідчує словник вживаних ним фразеологізмів: *як павич* 'гордо, поважно': *Походжаєс [Аякс], як той павич, ото йде-йде і раптом – тиць! Щось там бурмоче...* (В. Шекспір) [ФПЛукаша, с. 311].

Збереження та відтворення сталих одиниць *розприндиритися як павич, ходити павичем* є важливим фактом з огляду на те, що «Словник стійких народних порівнянь» містить лише вислів *гарний як павич*, семантичне наповнення якого реалізує

іншу мотивувальну ознаку – ‘про вродливого гарно вбраного чоловіка’ [ССНП, с. 108].

У матеріалах 11-титомного СУМ простежуємо фіксування порівняльних зв'язків тільки для лексеми **пава** – **як пави** ‘у яскравому, барвистому або багатому вбранні’ та **У порівн.: Глянула наша Одарка Степанівна. Голову отак підвела і по-під самісінькою аркою павою попливла-попливла* (С. Журахович) [СУМ, VI, с. 7]. Аналогічні образні уявлення відтворює стійке порівняння **походжає (ходить) як пави** ‘гордовито, чинно виступає, ходить’ [ССНП, с. 108]. Проте в «Словнику української мови» (2012 р.), що вийшов під керівництвом В.В. Німчука, у словниковій статті до лексеми **павич** простежуємо певні зміни й доповнення, зокрема виокремлено відтінок значення, що засвідчує адвербіалізацію цього іменника: ‘*присл. Павичем ходити* (плавно, величаво)’ [СУМ-2012, с. 709].

Отже, зафіксовані й збережені в «Енеїді» І.П. Котляревського стійкі, типові для української мови порівняльні звороти відображають давність, традиційність та усталеність асоціативно-образних відношень між різними поняттєвими сферами. Це дає підстави виокремити спільні мотивувальні ознаки, що знайшли реалізацію в утворенні різних мовних одиниць – фразеологізмів та образних дериватів (дієслів, прикметників, прислівників). Джерелами асоціативних зіставлень здебільшого слугують зорові образи, пов'язані зі сферами традиційних предметів вжитку (*барило*), світу тварин і рослин (*індик, павич, лопух*).

II. Фіксування різнопланових мотивувальних ознак у фразеотворенні та словотворенні стосовно спільного об'єкта порівняння.

До беззаперечних заслуг автора «Енеїди» належить відтворення та збереження в тексті поеми таких сталих порівнянь, що засвідчують особливі мотивувальні ознаки щодо спільного об'єкта порівняння, не відображені в процесах деривації інших сталих висловів або ж похідних слів з образним змістом. Важливо, що саме завдяки стійким порівнянням, ужитим в «Енеїді», збережено такі асоціативно-образні зв'язки, які в сучасній мові фіксуємо вже не часто.

Надутися як **йорж**. **Йоржистий**. **Йоржиком**

Поява сталого вислову **надутися як йорж** відображає реалізацію мотивувальної ознаки, що сформувалася на основі зорового образу риби **йорж**, яка має велику голову, коротке тіло з товстим черевом і плавці з великою кількістю колючих променів. У тексті «Енеїди» таке образне порівняння вжито зі значенням ‘мати набундючений, пихатий вигляд’: *Уже, либонь, були п'яньки, Понадувались, мов йоржі* [Енеїда, с. 56]; *Латин як цар в своїм параді Ішов в кругу своїх вельмож, Которі всі були в параді, Надувшись всякий з них, як йорж* [Енеїда, с. 124]. В українській лексикографії закріплення асоціативних зв'язків з образом **йоржа** відображає „Словник стійких народних порівнянь”

[ССНП, с. 62]. Важливо, що саме контекстом із твору І.П. Котляревського в СУМ проілюстровано синтагматичні властивості цієї лексеми бути об'єктом компаративних відношень [СУМ, IV, с. 62].

Реалізацію схожої метафоричної мотивувальної ознаки відтворює дериват **найоржистися** ‘надто вихвалитися, назадаватися, накомизитися’, наведений лише в «Російсько-українському словнику» за ред. А. Кримського та С. Єфремова (1924–1932) як відповідник до рос. *нахорохориться*.

Творення образних дериватів – прикметника **йоржистий**, дієслова **йоржити** та прислівника **йоржиком** від основ *йорж*, *йоржик* відображає реалізацію метафоричної мотивувальної ознаки «подібність зовнішнього вигляду до колючого спинного плавця риби йорж»: **йоржистий** ‘розм. Який стирчить догори (про волосся)’. *Михайло змочував йоржисте чорне волосся, що вже встигло відрости після госпітальної стрижки* (Ю. Збанацький) [СУМ, IV, с. 62]; **йоржити** ‘підіймати догори (про волосся)’. *...тут його рука знаходила вистрижену потилицю; у розпачі він силкувався щось йоржити, але пуття з цього не було ніякого* (М. Володін) [Корпус–ГРАК]; **йоржиком** ‘у знач. присл. Коротко, так, що стирчить (про волосся)’. *Кирпатий, блакитноокий, підстрижений йоржиком і вже напівсивий, він здавався Климові дедалі більше схожим на клоуна* [СУМ, IV, с. 62]; *Хлопець був підстрижений йоржиком* [СМО, с. 218].

Влетіти в хату, як із вирію **сова**. **Совиний**

Заслуговує на увагу вжите І.П. Котляревським порівняння з ключовим образом **сови** стосовно Венери, яка прийшла до Нептуна на поклон, щоб той не потопив троянців, – **влетіла в хату, як із вирію сова**: *Приїхала, заgrimотіла, Кабиляча мов голова; К Нептуну в хату і влетіла Тоб, як із вирію сова ... Як нав'їжена, прискакала, Нептуна в губи цілувала...* [Енеїда, с. 68]. Можна припустити, що зміст цього вислову пов'язаний із поняттям ‘несподівано, неочікувано, може, й загрозово’. Таке пояснення впливає із лексичного тла або додаткової культурної інформації про **сову**. В Україні майже всі ці птахи є осілими, за винятком окремих видів. Проте потрібно взяти до уваги й те, що «...споконвіку сову вважають провісником біди, небезпеки, наприклад у творі Б. Харчука «Волинь»: „Не на добре сова кричить, – видно, біду накликає”. ... про диявольську природу сови свідчить приповідка: „Сова не родить сокола, а такого ж чорта, як сама”» [Жайворонок 2006, с. 559]. Образ **сови** як зловісного птаха збережено у фольклорі та в літературі. За спостереженнями С.С. Гайдук, в історичних козацьких піснях крик сови та пугача віщує вселенську тугу за втраченим і безнадію. У творах Т. Шевченка, на думку дослідниці, сова є символом згорьованої жінки, яка страждає від втрати дітей (поема «Відьма»); скорботної вдови (у поемі «Сон»); а в поемах «Чернець» і «Сотник» сова (пугач) постають як символ посланника загробного світу [Гайдук 2012, с. 72–73].

Можливо, схожі мотиви передає й порівняння *влетіти як із вирію сова*, тобто з'явитися так неочікувано й загрозово, як посланець темних сил потойбіччя. До того ж І.П. Котляревський додає: «*Приїхала, загримотіла, Кобиляча мов голова*». Кобиляча голова в українських народних казках та віруваннях – це фантастичне страховисько, символ життя і смерті, нагадування про померлих. У збірнику М. Номиса закріплено прислів'я *стукотить, грукотить... «А що там?» – «Кобиляча голова лізе!»* [Номис, с. 231].

Окрім такого давнього й мало збереженого вислову з ключовим образом *сови*, мотиваційні ознаки виникнення якого не отримали підтримки в словотворчих процесах, І.П. Котляревський використовує в «Енеїді» й типове стійке народне порівняння *очі як в сови*: *Енея заболіли ноги, Не чув ні рук, ні голови; Напали з хмелю перелоги, Опухли очі, як в сови...* [Енеїда, с. 52], закріплене в українській мові зі значенням 'дуже великі, широко відкриті очі' [ФСУМ, II, с. 841].

У словотворчих процесах використання метафоричної мотивувальної ознаки, що фіксує зовнішню подібність із *совою*, відображає відсубстантивний прикметник *совиний* 'такий, як у сови, властивий сові, який нагадує чим-небудь сову': *Спить мій колега мало, а обличчя, проте, ніби запухле, щось є совине в ньому, в його круглих, дитинно ясних очах* (О. Гончар); *Іноді стара графиня садовила Лукію перед собою на стілець і довго вдивлялася своїми круглими, совиними очима в личко дівчини* (О. Донченко) [СУМ, IX, с. 434–435].

Реве як віл. Волячий. Воловий

В українській мові асоціативні зв'язки з образом *вола* є традиційними й закріплені в сталих висловах та образних дериватах. Загалом простежуємо використання кількох мотивувальних ознак, розподілених між різними дериваційними процесами. У фразеотворенні, як правило, відображено уявлення про цю тварину як надзвичайно витривалу й сильну, що засвідчує сталий вислів *здоровий як віл* 'уживається для підсилення ознаки; дуже': – *Ви брешете, негіднику. Припадку у вас не було. Ви здорові, як віл* (О. Довженко) [ФСУМ, I, с. 129].

Унаслідок словотворчих процесів на базі іменникової основи *віл* сформувалися прикметникові образні деривати, для яких мотивувальними ознаками слугували такі: 'подібність до норову тварини, її впертості, терплячості'; 'подібність до фізичних можливостей, здатності виконувати важку тривалу роботу; мати такі ж фізичні сили, як віл'; 'зовнішня подібність до випуклих очей й товстої, кремезної шиї': *воляча впертість, терпіння* 'про дуже сильний вияв'; *воляче здоров'я* 'дуже міцне, сильне'; *воляча сила* 'дуже велика'; *волячі очі* 'великі опуклі'; *воляча шия* 'коротка мускуляста'; *воляча (волова) ноша, робота* 'дуже важка, непосильна' [Детально див.: СУМ, I, с. 736; СУМ-20]. «Етимологічний словник української мови» фіксує ще й деривати *волистий* 'подібний до вола' (з посиланням на працю Д. Яворницького: *волиста корова* 'у которой

полная шея с толстым подшейником, как у вола'; та *воловитий* 'вайлуватий, повільний' (з посиланням на працю Є. Желехівського та С. Недільського) [ЕСУМ, I, с. 399].

В «Енеїді» І.П. Котляревського простежуємо використання порівняльного звороту *реве як віл*, творення якого відображає ще одну метафоричну мотивувальну ознаку, сформовану на базі звукового образу, – 'подібність сильного звукового вияву': *Волсент утратив воів пару, Кленеть невидимую кару I в ярості, як віл, реве*: «*За кров Сульмонову і Тага Умреши, проклята упирага, За ними вслід пошлю тебе*» [Енеїда, с. 180]. Такі ж образні особливості фіксує народне порівняння *говорить як віл реве* 'дуже голосно говорить' [ССНП, с. 24].

М. Лукаш у перекладі твору М. де Сервантеса подає відсубстантивний прислівник *волом* у складі фразеологічного вислову *ревіти волом* 'дуже сильно, голосно плакати': *Одне слово, і ранок уже надоспів, а рицар наш з бентеги та відчаю волом ревів, не сподіваючись, що день принесе мукам його якусь пільгу...* (М. де Сервантес) [ФПЛукаша, с. 46].

Гудіти, як проти сонця рій. Роїтися. Роєм

Реалізацію нетипової для фразеотворення та словотворення мотивувальної ознаки засвідчує стійке порівняння *гудіти, як проти сонця рій*, яке в «Енеїді» відображає звукові асоціації з образом *рою бджіл*, а саме з його безперервним одноманітним гулом: *Кричали, спорили і рвались, I всяк хотів, його щоб віз. Як гуца в сирівці іграє, Шиплять, як кваснуть, буряки, Як против сонця рій гуляє, Гули сі так небораки, Харона, плачучи, прохали, ...Щоб взяв з собою на каюк* [Енеїда, с. 87].

З таким значенням використовує цей сталий вислів і М. Лукаш: *гудіти, немов рій бджіл* 'видавати одноманітні й протяжні звуки': *Усе навколо було заповнене місячинами, що гули, немов рій бджіл* (Е. Пелин) [ФПЛукаша, с. 363].

У процесі образної деривації зреалізовано іншу мотивувальну ознаку – 'про велику кількість чогось'. З таким значенням фіксуємо прислівники *роєм, роями*: 'у вигляді рою, у великій кількості': *Спекли коровай. Дівчата обсіли роєм стола, виспівують та вбирають різку* (У. Самчук). *Старців – на кожному кроці: і сліпих, і так покалічених, ... а таких, що нічого не продають і не купують, – роями ходять по базару, все може бути!* (М. Вінграновський) [СМО, с. 431; с. 434]. З тим-таки значенням в українській мові закріпився фразеологізм *роєм роїтися* 'рухатися великою масою' [ФСУМ, II, с. 761].

У словнику М.В. Закревського «Старосветский бандуриста. Кн. 3. Словарь малороссийских идиомовъ» (1860–1861) засвідчено дієслова *роїтися* з поясненням щодо творення від іменника *рой (рій)* (пчелиный) зі значенням 'роїться, мечтати, думати, вообразити'; та *зароїтися* 'начать думать, помышлять': *У мене в голові зароїлося* [СМІЗакр, с. 506]. З таким значенням дієслово *роїтися* закріпилося й у сучасній українській мові [СУМ, VIII, с. 873–874].

Отже, зафіксовані й збережені в «Енеїді» І.П. Котляревського стійкі порівняльні звороти з ключовими образами – *йорж, сова, віл, рій* засвідчують можливості доповнення й уточнення низки образних мотивувальних ознак щодо спільного об'єкта порівняння та розкривають особливості їх реалізації в ході виникнення стійких сполук. Проведений аналіз окреслює перспективу подальших досліджень такого типу з метою визначення специфіки образних мотиваційних відношень, встановлення обсягу мотивувальних ознак та їх особливого вияву в певних сферах деривації.

Висновки. Бурлескно-трагедійна поема «Енеїда» від кінця XVIII ст. завдяки майстерності І.П. Котляревського у використанні лексико-семантичних та образно-фразеологічних засобів української мови стала неперевершеним джерелом і своєрідним словником питомих засобів народнорозмовного мовлення, що увібрали найвиразніші риси національного світосприйняття. Уживання та водночас і збереження в тексті твору стійких порівнянь часто сприяло їх подальшому лексикографічному

закріпленню. Утім для окремих сталих висловів «Енеїда» й досі залишається чи не єдиним джерелом фіксування.

Окрім того, стійкі порівняння, відображаючи давні традиційні асоціативно-образні уявлення про елемент дійсності, виявляють тісні зв'язки з образними дериватами – іменниками, прикметниками, дієсловами й прислівниками. Об'єднувальною ланкою між ними виступають образні мотиваційні відношення, що мають свою специфіку в кожному типі деривації. Ґрунтовне дослідження таких відношень сприятиме укладанню реєстру мотивувальних ознак стосовно спільного об'єкта порівняння. Зіставлення стійких висловів та образних дериватів дало змогу простежити багатоаспектність асоціативно-образних відношень стосовно ключового образу й встановити реалізацію схожих та відмінних мотивувальних ознак. У цьому аспекті мова «Енеїди» І.П. Котляревського є вагомим, а подекуди чи не єдиним джерелом для пояснення певних асоціативно-образних відношень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алефиренко Н.Ф. Фразеологическая семантика в свете лингвокогнитивистики. *Мова у дзеркалі особистості. Філологічні дослідження, присвячені 80-річчю професора, академіка НАПН України Кононенка Віталія Івановича*. Івано-Франківськ: «Місто НВ», 2013. С. 77–94.
2. Гайдук С.С. «Дивися, як я полечу, бо я сова»: до символіки образу сови в поезії Тараса Шевченка. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства*. 2011. Вип. 16. С. 70–73.
3. Гуцуляк Т.Є. Образна мотивація: проблеми й аспекти дослідження. *Вісник Запорізького національного університету: Збірник наукових праць. Філологічні науки*. Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2018. № 1. С. 54–65.
4. Єрмоленко С.Я. «Енеїда» І.П. Котляревського і нормативна основа сучасної літературної мови. *Культура слова*. Київ, 2000. Вип. 53–54. С. 15–32.
5. Жайворонок В.В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник. Київ: Вид-во «Довіра», 2006. 703 с.
6. Зеров М. Нове українське письменство: Історичний нарис. Мюнхен: Ін-т літ., 1960. Вип. 1. 306 с. URL: <http://sites.utoronto.ca/elul/history/Zerov>.
7. Мізін К.І. Людина в дзеркалі компаративної фразеології. Кременчук: «ПП Щербатих», 2011. 448 с.
8. Николаева Е.К. Пищевые образы в устойчивых сравнениях. *Устойчивые сравнения в системе фразеологии* / Ответ. ред. В.М. Мокиенко. Санкт-Петербург–Грайфсвальд, 2016. С. 152–158.
9. Словарь образных единиц сибирского говора / под ред. О.И. Блиновой. Томск: Изд-во Том. ун-та, 2014. 220 с.
10. Смаль-Стоцький С. Котляревський і його «Енеїда» [Відчит проф. д-ра Стефана Смаль-Стоцького на науковій академії дня 1-ого листопада 1898]. Т. 4. Ч. II. С. 87–100. URL: <http://chtyvo.org.ua/authors/>.
11. Шевельов Ю. Традиції і новаторство в лексиці і стилістиці І.П. Котляревського / Упоряд. Л.О. Тарновської. Чернівці: Рута, 1998. 80 с.
12. Haskell R.E. Giambattista Vico and the Discovery of Metaphoric Cognition. *Cognition and symbolic structures: The Psychology of Metaphoric Transformation* / edit by R.E. Haskell. Norwood, N. J.: Ablex, 1987. P. 67–82.

УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ ДЖЕРЕЛ

- ДіалОд. – Москаленко А.А. Словник діалектизмів українських говірок Одеської області. Одеса, 1958. 78 с.
- Енеїда – Котляревський І.П. Енеїда. Поема. Наталка Полтавка. П'єса. Москаль-чарівник. П'єса. Київ: Дніпро, 1987. 366 с.
- ЕСУМ – Етимологічний словник української мови: у 7 т. / редкол.: О.С. Мельничук (голов. ред.) [та ін.]. Київ: Наукова думка, 1982. Т. 1: А–Г. 631 с.
- Корпус–ГРАК – Генеральний регіонально анований корпус української мови. URL: <http://www.parasolcorpus.org/>.
- Номис – Українські приказки, прислів'я і таке інше. Уклад М. Номис / Упоряд., приміт. та вступна ст. М.М. Пазяка. Київ: Либідь, 1993. 768 с.

- СБукГ – Словник буковинських говірок / За заг. ред. Н.В. Гуйванюк. Чернівці: Рута, 2005. 688 с.
- СЗакГ – Сабадош І.В. Словник Закарпатської говірки села Сокирниця Хустського району. Ужгород: Ліра, 2008. 480 с.
- СЛГ – Пиртей П.С. Короткий словник лемківських говірок / Упорядкування і підготовка до друку Є.Д. Турчин. Івано-Франківськ: Сіверсія МВ, 2004. 364 с.
- СлГр – Словарь української мови. Упорядкував з додатком власного матеріалу Борис Грінченко: В чотирьох томах. Київ: Наукова думка, 1996–1997.
- СМЗакр – Закревський М.В. Старосветский бандуриста: в 3 кн. Москва: Унив. тип., 1860–1861. Кн. 3. Словарь малороссійскихъ идиомовъ. С. 245–628.
- СМО – Словник міжчастиномовних омонімів сучасної української мови / Н. Глібчук, У. Добосевич. Львів: Априорі, 2016. 640 с.
- ССинКар – Караванський С. Практичний словник синонімів української мови. 3-тє вид., опрацьоване і доповнене. Львів: БАК, 2008. 512 с.
- ССНП – Словник стійких народних порівнянь / О.С. Юрченко, А.О. Івченко. Харків: Основа, 1993. 176 с.
- СУГОдещ – Словник українських говорів Одещини / За редакцією О.І. Бондаря. Одеса: Одеський нац. університет ім. І.І. Мечникова. 2010. 223 с.
- СУМ – Словник української мови: В 11-ти томах. Київ: Наукова думка, 1970–1980.
- СУМ-2012 – Словник української мови / Кер. В.В. Німчук / Відп. ред. В.В. Жайворонок. Київ: ВЦ «Просвіта», 2012. 1320 с.
- СУМ-20 – Тлумачний словник української мови: в 20-ти томах (електронна версія Українського мовно-інформаційного фонду НАН України). URL: <http://services.ulif.org.ua/expl/Entry/index?wordid=461&page=20>.
- ФПЛукаша – Фразеологія перекладів Миколи Лукаша: Словник-довідник / Уклали О.І. Скопненко, Т.В. Цимбалюк. Київ: Довіра, 2002. 735 с.
- ФСУМ – Фразеологічний словник української мови: В 2-х книгах / Уклад.: В.М. Білоноженко та ін. Київ: Наукова думка, 1999, 984 с.

REFERENCES

1. Alefirenko N.F. (2013) Frazeologicheskaia semantika v svete lingvokognitivistiki [Phraseological semantics in the light of linguocognitivism]. *Mova u dzerkali osobystosti. Filolohichni doslidzhennia, prysviacheni 80-richchii profesora, akademika NAPN Ukrainy Kononenka Vitaliia Ivanovycha*. Ivano-Frankivsk: «Misto NV». S. 77–94 [in Ukrainian].
2. Haiduk S.S. (2011) «Dyvysia, yak ya polechu, bo ya sova»: do symboliky obrazu sovy v poezii Tarasa Shevchenka [«Look, how I fly because I'm an owl»: to the symbolism of the image of an owl in the poetry of Taras Shevchenko]. *Suchasni problemy movoznavstva ta literaturoznavstva*. Vyp. 16. S. 70–73 [in Ukrainian].
3. Hutsuliak T.Ye. (2018) Obrazna motyvatsiia: problemy i aspekty doslidzhennia [Figurative motivation: problems and aspects of research]. *Visnyk Zaporizkoho natsionalnoho universytetu: Zbirnyk naukovykh prats. Filolohichni nauky*. Zaporizhzhia: Zaporizkyi natsionalnyi universytet. № 1. S. 54–65 [in Ukrainian].
4. Yermolenko S.Ya. (2000) «Eneida» I.P. Kotliarevskoho i normatyvna osnova suchasnoi literaturnoi movy [«Aeneid» by I. P. Kotliarevsky and normative basis of modern literary language] // *Kultura slova*. Kyiv. Vyp. 53–54. S. 15–32 [in Ukrainian].
5. Zhaivoronok V.V. (2006) Znaky ukrainskoi etnokultury [The anthology of signs of Ukrainian ethnoculture]: Slovyk-dovidnyk. Kyiv: Vyd-vo «Dovira», 2006. 703 s. [in Ukrainian].
6. Zerov M. (1960) Nove ukrainske pysmenstvo: Istorychnyi narys. [New Ukrainian Literature: historical essay] Miunkhen: In-t lit. Vyp. 1. 306 s. URL: <http://sites.utoronto.ca/elul/history/Zerov> [in Ukrainian].
7. Mizin K.I. (2011) Liudyna v dzerkali komparatyvnoi frazeologii [Human in the mirror of comparative phraseology]. Kremenchuk: «PP Shcherbatiykh». 448 s. [in Ukrainian].
7. Nikolaeva E.K. (2016) Pischevyie obrazyy v ustoychivyykh sravneniyah [Food images in sustainable comparisons] // *Ustoychivyye sravneniya v sisteme frazeologii* / Otvet. red. V.M. Mokienko. Sankt-Peterburg–Hraifsvald. S. 152–158 [in Russian].
8. Slovar obraznykh edinits sibirskogo govora [Dictionary of figurative units of Siberian dialect] (2014) / pod red. O.I. Blinovoy. Tomsk: Izd-vo Tom. un-ta. 220 s. [in Russian].
9. Smal-Stotskyi C. (1898) Kotliarevskyy i yeho «Eneida» [Kotliarevsky and his «Aeneid»] [Vidchyt prof. D-r Stefana Smal-Stotskoho na naukovi akademii dnia 1-oho padolysta 1898]. T. 4. Ch. II. S. 87–100. URL: <http://chtyvo.org.ua/authors/>. [in Ukrainian].
10. Shevelov Yu. (1998) Tradytzii i novatorstvo v leksytsii i stylistytsii I. P. Kotliarevskoho [Traditions and innovations in lexis and styles by I. P. Kotliarevskho] / Uporiad. L.O. Tarnovskoi. Chernivtsi: Ruta. 80 s. [in Ukrainian].
9. Haskell R.E. (1987) Giambattista Vico and the Discovery of Metaphoric Cognition. Cognition and symbolic structures: The Psychology of Metaphoric Transformation / edit by R.E. Haskell. Norwood, N.J.: Ablex. P. 67–82 [in English].

SPYSOK UMOVNYKH SKOROCHEN

DialOd – Moskalenko A.A. (1958) Slovnyk dialektyzmv ukrainskykh hovirok Odeskoi oblasti [Dictionary of dialectisms of Ukrainian dialects of Odessa region]. Odesa. 78 s. [in Ukrainian].

Eneida – Kotliarevskyi I.P. (1987) Eneida. Poema. Natalka Poltavka. Piesa. Moskal-charivnyk. Piesa [Aeneid. Poem. Natalka Poltavka. Play. Moskal-charivnyk. Play]. Kyiv: Dnipro. 366 s. [in Ukrainian].

ESUM – Etymolohichni slovnyk ukrainskoi movy: u 7 t. [Etymological dictionary of the Ukrainian language] / redkol.: O.S. Melnychuk (holov. red.) [ta in.]. Kyiv: Nauk. dumka, 2003. T. 1: A–H. 631 s. [in Ukrainian].

Korpus–HRAK – Heneralnyi rehionalno anotovanyi korpus ukrainskoi movy [General regionally annotated corpus of the Ukrainian language]. URL: <http://www.parasolcorpus.org> [in Ukrainian].

Nomys – Ukrainski prykazky, pryslivia i take inshe (1993) [Ukrainian proverbs, sayings and so on]. Uklav M. Nomys / Uporiad., prymit. ta vstupna st. M.M. Paziaka. Kyiv: Lybid. 768 s. [in Ukrainian].

SBukH – Slovnyk bukovynskykh hovirok (2005) [Dictionary of Bukovinian dialects] / Za zah. red. N. V. Huivaniuk. Chernivtsi: Ruta. 688 s. [in Ukrainian].

SZakH – Sabadosh I.V. (2008) Slovnyk Zakarpatskoi hovirky sela Sokyrnytsia Khustskoho raionu [Dictionary of the Transcarpathian dialect of the village of Sokyrnytsia, Khust district]. Uzhhorod: Lira. 480 s. [in Ukrainian].

SLH – Pyrtei P.S. (2004) Korotkyi slovnyk lemkiivskykh hovirok [A short dictionary of Lemko dialects] / uporiadkuvannya i pidhotovka do druku Ye.D. Turchyn. Ivano-Frankivsk: Siversiia MV. 364 s. [in Ukrainian].

SIHr – Slovar ukrainskoi movy (1996–1997) [Dictionary of the Ukrainian language]: u 4-kh tomakh / uporiadkuvav z dodatkom vlasnoho materialu Borys Hrinchenko. Kyiv: Nauk. dumka [in Ukrainian].

SMIZakr – Zakrevskyi M.V. (1860–1861) Starosvetskyi bandurysta [Old-world bandura player]: v 3 kn. Moskva: Unyv. typ.. Kn. 3. Slovar malorossiiskyykh idiomov. S. 245–628 [in Russia].

SMO – Slovnyk mizhchastynomovnykh omonimiv suchasnoi ukrainskoi movy (2016) [Dictionary of interlanguage homonyms of the modern Ukrainian language] / N. Hlibchuk, U. Dobozevych. Lviv: Apriori. 640 s. [in Ukrainian].

SSynKar – Karavanskyi S. (2008) Praktychnyi slovnyk sinonimiv ukrainskoi movy [Practical dictionary of synonyms of the Ukrainian language]. 3-tie vyd., opratsovane i dopovnene. Lviv: BaK. 512 s. [in Ukrainian].

SSNP – Slovnyk stiikykh narodnykh porivnian (1993) [Dictionary of stable folk comparisons] / O.S. Yurchenko, A.O. Ivchenko. Kharkiv: Osnova. 176 s. [in Ukrainian].

SUHOdesch – Slovnyk ukrainskykh hovoriv Odeschyny (2010) [Dictionary of Ukrainian dialects of Odessa region] / Za redaktsiieiu O.I. Bondaria. Odesa: Odeskyi nats. universytet im. I.I. Mechnykova. 223 s. [in Ukrainian].

SUM – Slovnyk ukrainskoi movy (1970–1980) [Dictionary of the Ukrainian language]: v 11-ty tomakh. Kyiv: Nauk. dumka [in Ukrainian].

SUM-2012 – Slovnyk ukrainskoi movy (2012) [Dictionary of the Ukrainian language] / Ker. V.V. Nimchuk / Vidp. red. V.V. Zhaivoronok. Kyiv: VTs «Prosvita». 1320 s. [in Ukrainian].

SUM-20 – Slovnyk ukrainskoi movy: v 20-ty tomakh [Dictionary of the Ukrainian language in 20 volumes]: (elektronna versiia Ukrainskoho movno-informatsiinoho fondu NAN Ukrainy). URL: <http://services.ulif.org.ua/expl/Entry/index?wordid=461&page=20>. [in Ukrainian].

FPLukasha – Frazеологія перекладів Миколи Лукаша: Slovnyk-dovidnyk (2002) [Phraseology of Mykola Lukash's translations: Dictionary-reference book] / Uklady O.I. Skopnenko, T.V. Tymbaliuk. Kyiv: Dovira. 735 s. [in Ukrainian].

FSUM – Frazеологічні slovnyk ukrainskoi movy (1999) [Phraseological Dictionary of the Ukrainian language]: V 2-kh knykh / Uklad.: V.M. Bilonozhenko ta in. Kyiv: Naukova dumka. 984 s. [in Ukrainian].

**EXPRESSIVE MEANS OF «AENEID» BY I.P. KOTLIAREVSKY
IN THE CONTEXT OF FIXING AND PRESERVING SAT FIGURATIVE CONCEPTIONS
IN PHRASE- AND WORD-FORMATION**

Abstract. The defining feature of «Aeneid»'s by I.P. Kotliarevsky language is figurativeness, which is realized by a number of means typical for its manifestation, in particular, by the use of stable comparisons, semantic and morphological figurative derivatives, and so on. The cognitive basis of all these language units is comparative relations. The stability of the associative-figurative perception of certain elements of reality is reflected in the consolidation of comparative connections as a basis in the formation of figurative motivational relations, which formed the basis of phrase formation and the emergence of morphological derivatives with figurative content. Accordingly, stable comparisons and figurative derivatives are an important source of linguistic fixation and preservation of associative and figurative representations inherent in each nation. In the presented research, we aim to compare the stable comparisons witnessed in «Aeneid»'s by I.P. Kotliarevsky with the figurative morphological derivatives of the Ukrainian language; to reveal the specifics of motivating features in relation to the common object of comparison; to reflect the role expressive means of the «Aeneid» in some places as the only source of fixation and further dissemination of traditional permanent comparative expressions, and in some cases also figurative derivatives.

The stable and typical for the Ukrainian language comparative inversions recorded and preserved in «Aeneid»'s by I.P. Kotliarevsky reflect the traditionality and consolidation of associative-figurative relations between different conceptual spheres. This makes it possible to distinguish common motivational features realized in the formation of different language units - phraseology and figurative derivatives – verbs, adjectives, adverbs. In addition, stable comparative inversions with key images, – *yorzh*, *sova*, *vil*, *rii* indicate the possibility of supplementing and clarifying a number of figurative motivating

features of the common object of comparison and the peculiarities of their implementation in the course of the emergence of stable expressions. The conducted analysis outlines the perspective for further research of this type in order to determine the specifics of figurative motivational relationships, to establish the scope of motivational features and their special manifestation in certain areas of derivation.

Keywords: comparative relations, figurativeness, figurative motivation, figurative derivatives, stable comparisons, the language of «Aeneid»'s by I.P. Kotliarevsky.

© Гуцуляк Т., 2020 р.

Тетяна Гуцуляк – кандидат філологічних наук, доцент кафедри сучасної української мови Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, Чернівці, Україна; <https://orcid.org/0000-0002-7520-3115>

Tetiana Hutsuliak – Candidate of Philology, Associate Professor of the Modern Ukrainian Language Department, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Chernivtsi, Ukraine; <https://orcid.org/0000-0002-7520-3115>